

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

РЯЗАНЦЕВА ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК:159. 922

**ЕКЗИСТАНЦІЙНІ РЕСУРСИ ОСІБ, ЩО ПЕРЕЖИВАЮТЬ
ПСИХОЛОГІЧНУ КРИЗУ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Бринза Ірина В'ячеславівна,
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
доцент кафедри
загальної та диференціальної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Каліна Надія Федорівна,
Таврійський національний університет
імені В.І.Вернадського,
завідувач кафедри глибинної психології
та психотерапії;

кандидат психологічних наук
Фурман Анатолій Анатолійович,
Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри соціальної роботи
та кадрового менеджменту.

Захист відбудеться «06» квітня 2012 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020 м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020 м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «05» березня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кузнєцова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інтенсивність життєвих подій, зростання соціально-економічних труднощів та духовні трансформації, що відбуваються у сучасному світі, сприяють виникненню психологічних кризових явищ. За таких умов успішне функціонування особистості вимагає прояву високої соціальної активності, мобільності й адаптивності, які здебільшого відбуваються за рахунок усвідомленого використання своїх психологічних ресурсів.

Проблемі вивчення ресурсів особистості, що допомагають конструктивно пережити і здолати кризу, присвячено праці вітчизняних і зарубіжних авторів (А. Г. Амбрумова, Р. А. Ахмеров, А. О. Баканова, В. О. Бодров, С. Л. Братченко, О. А. Бреусенко, І. В. Бринза, В. М. Буганова, Г. О. Вайзер, О. А. Донченко, Л. Г. Дика, В. П. Казміренко, Н. Ф. Каліна, В. В. Козлов, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, О. С. Моховіков, К. А. Муздибаєв, Н. Г. Осухова, О. І. Рассказова, В. А. Роменець, Г. В. Старшенбаум, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, А. А. Фурман, А. В. Фурман, Б. Г. Херсонський, Н. В. Чепелєва, В. Є. Чудновський, В. М. Ямницький, J. Bugental, E. Erikson, S. Folkman, V. Frankl, K. Jaspers, A. Längle, R. Lazarus, S. Maddi, R. May, I. Yalom та ін.). У працях цих авторів відзначається, що позитивне подолання кризових явищ стає можливим лише в тому разі, якщо зовнішні та внутрішні ресурси особистості виявляються достатніми. Саме характер і міра «наявності» або «доступності» ресурсів людини визначають результат виходу з кризи.

Водночас сам феномен психологічних ресурсів потребує глибокого наукового аналізу та дослідження, зокрема той аспект, що пов'язаний з екзистанційною сферою особистості. Складність цього психологічного явища вимагає вивчення його суттєвих характеристик, категоризації і термінологічного обґрунтування, уточнення компонентного складу показників, розробки діагностичного інструментарію оцінки ресурсів особистості. Крім того, в контексті пошуку шляхів подолання психологічної кризи особливо важливим постає питання про індивідуальні відмінності у проявах екзистанційних ресурсів особистості.

Такий напрям дослідження дозволяє здійснити ефективний науково обґрунтований підхід у практиці психологічної допомоги людям, що переживають кризу, на підставі використання прийомів та технік, спрямованих на пошук, розкриття і свідому актуалізацію особистістю внутрішніх ресурсів.

Відтак, актуальність проблеми дослідження та недостатня його розробленість і зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Екзистанційні ресурси осіб, що переживають психологічну кризу».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось у межах наукової теми кафедри загальної та диференціальної психології «Теоретико-методологічні основи дослідження типового та індивідуального в структурі особистості професіонала» (номер держреєстрації 0109U000193), що входить до плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський

національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Тема дослідження затверджена вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 8 від 26 березня 2009 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 26 травня 2009 р.). Автором досліджувались індивідуально-психологічні особливості екзистанційних ресурсів у осіб з різним рівнем переживання психологічної кризи.

Мета роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні індивідуально-психологічних особливостей екзистанційних ресурсів у осіб з різним рівнем переживання психологічної кризи.

Завдання дослідження:

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу проблеми екзистанційних ресурсів особистості визначити психологічний зміст феномена, дослідити основні його компоненти та особливості прояву у кризі.

2. Розробити програму емпіричного дослідження та дібрати комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення екзистанційних ресурсів особистості та її психологічних характеристик, гіпотетично пов'язаних із ними; розробити психодіагностичну методику, що вимірює показники екзистанційних ресурсів особистості.

3. Виявити співвідношення між показниками екзистанційних ресурсів особистості, психологічної кризи і певним спектром характеристик особистості.

4. Вивчити специфіку екзистанційних ресурсів та характеристик особистості, що їх супроводжують у осіб, що відрізняються за рівнем переживання психологічної кризи.

Об'єкт дослідження: екзистанційна сфера особистості, яка переживає психологічну кризу.

Предмет дослідження: компоненти екзистанційних ресурсів особистості та їх індивідуально-психологічні прояви у кризі.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз літератури з обраної наукової проблеми, узагальнення, систематизація наукових даних); емпіричні (спостереження, тестування, бесіда); статистичні методи обробки даних (кореляційний, факторний, кластерний аналіз) із використанням комп'ютерної програми SPSS 11.5 for Windows; методи якісного аналізу даних (метод «профілів», «асів»). До психодіагностичного комплексу методик увійшли: «Тест-опитувальник діагностики екзистанційних ресурсів особистості» (І. В. Бринза, О. Ю. Рязанцева), призначений для оцінки показників екзистанційних ресурсів особистості; «Тест-опитувальник діагностики показників переживання професійної кризи» (О. П. Саннікова, І. В. Бринза) – для діагностики психологічної кризи. Для вивчення характеристик особистості, що пов'язані з екзистанційними ресурсами, були обрані: «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л. М. Собчик, методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах»

О. Б. Фанталової, «Тест оцінки рівня самоактуалізації особистості»
Н. Ф. Каліної, «Тест-опитувальник самоставлення» В. В. Століна,
С. Р. Пантілеєва, «Тест життєстійкості» Д. О. Леонтєва, О. І. Рассказової,
«Тест сенсожиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтєва, опитувальник «Заповіді
блаженства» Г. О. Амінева, О. Г. Амінева.

Дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, локомотивного депо станції «Одеса-Сортувальна», КУ «Одеський обласний наркологічний диспансер». Вибірку склали 325 осіб обох статей віком від 18 до 50 років, з них 205 студентів і слухачів, 50 залізничників, 30 медпрацівників, 40 учителів. Окрема вибірка стандартизації охоплювала 255 осіб.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

уперше теоретично обґрунтовано та емпірично визначено змістові складові екзистанційних ресурсів особистості, з-поміж яких ключовими є: свобода, сенс, милосердя, прийняття, віра та ін.; доведено, що певне поєднання цих складових відображає індивідуально-психологічні прояви екзистенціальної сфери особистості у кризі; описано інтегральні характеристики системи екзистанційних ресурсів у осіб з різним рівнем переживання психологічної кризи, що характеризують специфіку структурної організації та змістового наповнення; встановлено коло психологічних властивостей особистості, що виступають джерелами екзистанційних ресурсів і супроводжують їх прояви у кризі; з'ясовано відмінності у проявах екзистанційних ресурсів у осіб різного віку залежно від рівня переживання кризи, що розвиваються в процесі накопичення життєвого досвіду особистості;

уточнено зміст поняття екзистанційних ресурсів особистості як проявів екзистенціальної сфери, що виступають засобами досягнення життєвої мети та забезпечують специфічні форми саморегуляції й адаптації; розширено та доповнено уявлення про процес переживання психологічної кризи, який супроводжується активізацією усіх ресурсних компонентів екзистанційної сфери особистості;

подальшого розвитку набула система уявлень про специфіку втрати, мобілізації і накопичення екзистанційних ресурсів особистістю під час переживання психологічної кризи.

Практична значущість одержаних результатів. Створено у співавторстві з науковим керівником «Тест-опитувальник діагностики екзистанційних ресурсів особистості», результати апробації якого дозволяють використовувати його не лише в наукових, але і в практичних цілях (під час психологічного консультування, психотерапії). Розроблено рекомендації щодо розкриття екзистанційних ресурсів у осіб, що переживають психологічну кризу.

Результати дослідження екзистанційних ресурсів особистості було впроваджено в навчальний процес підготовки спеціалістів в Одеському

національному університеті імені І. І. Мечникова (акт впровадження № 06.08-01-2096 від 12.10.2011 р.), в Одеському обласному інституті вдосконалення вчителів (акт про впровадження № 265 від 08.04.2011 р.), також використано у процесі психологічного консультування пацієнтів КУ «Одеський обласний наркологічний диспансер» (акт впровадження № 387 від 12.04.2011 р.).

Особистий внесок автора у працях, виконаних у співавторстві. На підставі аналізу теоретико-емпіричних досліджень автором описано феномен екзистанційних ресурсів особистості та визначено його ключові компоненти, здійснено постановку проміжних дослідницьких завдань, проведено апробацію методики, зібрано емпіричний матеріал, проведено математико-статистичну обробку даних та їх інтерпретацію.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми духовності у психології розвитку особистості» (Ніжин, 2008 р.); «Культурно-історичний і соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві» (Одеса, 2009 р., 2010 р.), «Проблеми переживання життєвої кризи» (Ніжин, 2011 р.); на II Всеукраїнському психологічному конгресі, присвяченому 110 річниці з дня народження Г. С. Костюка (Київ, 2010 р.); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях молодих учених: «Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2008 р.), «Актуальні проблеми сучасної психології» (Одеса, 2008 р.) «Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості» (Одеса, 2008 р., 2009 р.), «Проблеми психологічної адаптації особистості в різних видах життєдіяльності» (Одеса, 2009 р.); на Всеросійській ювілейній науковій конференції, присвяченій 120-річчю з дня народження С. Л. Рубінштейна «Психология человека в современном мире» (Москва, 2009 р.); на Всеросійській науково-практичній конференції з екзистанційної психології (Москва, 2010 р.); «Ананьевские чтения – 2009: Современная психология: методология, парадигмы, теории», (Санкт-Петербург, 2009 р.); на IV Бехтеревській психологічній конференції, присвяченій 125-річчю відкриття першої психологічної лабораторії «Бехтерев В. М. и современная психология» (Казань, 2010 р.); на засіданнях кафедри загальної та диференціальної психології Інституту психології (2007-2011) та наукового семінару Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2011).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 18 публікаціях, з них 10 статей у фахових наукових виданнях України, 1 авторське свідоцтво, 7 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 238 сторінок комп'ютерного тексту, основний текст викладено на 174 сторінках. Дисертація проілюстрована 7 таблицями та 17 рисунків, що розміщені на 4 сторінках. Додатки 4 розміщені на 22 сторінках. Список використаних джерел містить 270 праць, поданий на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету й завдання дослідження, об'єкт та предмет; висвітлено наукову новизну і практичне значення роботи; наведено відомості про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «Теоретико-методологічний аналіз досліджень екзистанційних ресурсів особистості, що переживає психологічну кризу» здійснено огляд концепцій і підходів до вивчення ресурсів особистості в сучасній психології, зокрема, розкрито психологічний зміст феномена екзистанційних ресурсів особистості, показано зв'язок між переживаннями психологічної кризи та процесами актуалізації, втрати та накопичення екзистанційних ресурсів особистості.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі ресурсів особистості, виявив складність і багатогранність цього феномена, неоднозначність у його розумінні та підходах до вивчення. З'ясовано, що в категоріальному апараті психології ще досі немає однозначного визначення поняття «ресурс». Найчастіше під терміном «ресурси» розуміють засоби, можливості, запаси й умови, які наявні в потенційному стані і які особистість за необхідності може використовувати для досягнення бажаного результату (Н. В. Водопьянова, К. А. Муздибаєв, Є. А. Петрова та ін.).

Складність феномена ресурсів особистості розкривається в різноманітності підходів до його дослідження. Так, деякі аспекти ресурсів особистості вивчають у межах теорій подолання (Л. І. Анциферова, О. І. Бабич, В. О. Бодров, Ф. Є. Василюк, Л. Г. Дика, О. В. Лібін, О. В. Лібіна, Л. А. Китаєв-Смик, К. Ю. Кожевнікова, С. К. Нартова-Бочавер, Е. Л. Носенко, О. П. Саннікова, Т. М. Титаренко, S. Folkman, R.S. Lazarus, R. Moos та ін.), теорій адаптації (К. О. Абульханова-Славська, Л. А. Олександрова, В. А. Абабков, Ф. Б. Березін, Г. М. Зараковський, В. П. Казміренко, О. В. Кузнецова, А. Г. Маклаков, П. Г. Щедровицький, S. Maddi та ін.), теорій зміни (В. В. Козлов, І. С. Кон, Д. Ф. Кравцов, П. В. Лушин, О. В. Шведовський, J. Bugental, A. Längle, C. Rogers, та ін.).

Численні роботи дослідників екзистанційно-гуманістичного напрямку (С. Л. Братченко, Б. С. Братусь, Л. Бінсвангер, О. А. Бреусенко, М. Босс, Дж. Бюдженал, Ф. Є. Василюк, Е. Ван Дорцен, С. Б. Есельсон, С. В. Кривцова, А. Ленгле, Д. О. Леонтьєв, О. С. Мазур, І. П. Маноха, А. Маслоу, Р. Мэй, К. Роджерс, Т. М. Титаренко, В. Франкл, І. Ялом, К. Ясперс та ін.) показали, що саме кризовий період обертається «моментом істини» для особистості, що й потребує вияву її ресурсів. Перед людиною встають як фундаментальні питання буття («основні даності існування» за І. Яломом, «екзистенції людського буття» за Л. Бінсвангером, «екзистанційні дихотомії» за Е. Фроммом та ін.), у просторі яких особистість повинна зробити свій вибір або відмовитися від нього, так і загострюються проблеми, пов'язані з пошуком своєї суб'єктності, коли необхідно зустрітися з собою справжнім, відповісти на запитання («Хто я?», «Де моє місце?», «Чого я вартий?»). Криза виступає перевіркою на життєстійкість і результатом кризи завжди є вибір людини в бік «життя» (переформування внутрішнього світу), або в бік «смерті» (завмирання,

саморуїнування). Саме в суб'єктивному вирішенні цих питань закладено глибинні екзистанційні ресурси особистості, її автентичного буття у світі.

Прояви екзистенціальної сфери особистості, що виступають засобами досягнення життєвої мети та забезпечують специфічні форми саморегуляції й адаптації, можна розглядати як її екзистанційні ресурси. Змістовно екзистанційні ресурси розкриваються в суб'єктивній позиції особистості відносно екзистанційних даностей, з-поміж яких ключовими є: свобода, сенс, милосердя, прийняття, віра та ін. Під час зіткнення людини з кризовими явищами саме ці позиції, що є складовими екзистанційних ресурсів, забезпечують можливість їх подолання.

Свобода, сенс, милосердя, віра та інші входять до системи складових екзистанційних ресурсів особистості і пов'язані із представленою у свідомості людини системою цінностей, сенсів, потреб, самоствавлення та властивостей особистості, які, у свою чергу, можна розглядати як джерела екзистанційних ресурсів.

Аналіз наукової літератури виявив, що криза є ситуацією втрати, мобілізації та накопичення екзистанційних ресурсів особистості. Так, у ході розгляду стадій, що виділяються в динаміці кризи з позицій, описаних П. К. Анохіним, І. В. Бринзою, М. Й. Варій, Ф. Є. Василюком, Р. Лазарусом, О. П. Санніковою, Т. М. Титаренко, Г. Сельє та ін., стає зрозумілим, що на перших двох стадіях кризи (психічної тривоги та напруги) для стабілізації самооцінки особистості, впевненості у собі, підтримки самоідентичності та самоповаги втрачаються ті зовнішні або внутрішні ресурси, які є доступними, вони і визначають засоби поведінки подолання особистості, види її адаптації та саморегуляції. На третій стадії (психічних збоїв і деструкцій) за рахунок усвідомлення проблеми, пошуку нових рішень, придбання нових навичок відбувається мобілізація внутрішніх доступних ресурсів особистості.

На четвертій стадії (виходу з кризи) в разі свідомого звертання до глибинних екзистанційних джерел, здійснюється процес накопичування або «консервації» ресурсів особистості, що сприяє конструктивному виходу з кризи. Виявлені екзистанційні ресурси стають внутрішніми джерелами, що живить буття і саму особистість. Людина по новому визначає себе (створює новий «образ Я»), приймає новий «життєвий задум», нові цінності. Результатом такої складної внутрішньої діяльності екзистанційних ресурсів у кризі стає «метаморфоза особистості» за Ф. Є. Василюком, або її переродження, «трансформація» за К. Г. Юнгом.

Проте нез'ясованим залишається питання про індивідуальні прояви екзистенціальних ресурсів особистості, що зумовлені певним поєднанням їх складових (свобода, сенс, милосердя, прийняття, віра та ін.), під час переживання психологічної кризи, що й спонукало до власного емпіричного дослідження.

У другому розділі «Організація та методичне забезпечення емпіричного дослідження» викладено принципи організації та зміст етапів емпіричного дослідження, визначено методичну процедуру дослідження екзистанційних ресурсів у осіб з різними рівнями переживання психологічної

кризи та пов'язаних із ними характеристик особистості, наведено результати апробації авторського тест-опитувальника.

Процес емпіричного дослідження включив чотири етапи: підготовчий, діагностичний, математико-аналітичний та інтерпретаційний.

На *підготовчому етапі* обґрунтовано і визначено вибірку стандартизації й репрезентативну вибірку респондентів, розроблено та апробовано тест-опитувальник діагностики показників екзистанційних ресурсів особистості, дібрано адекватні і надійні основні та допоміжні методи і методики дослідження, що спрямовані на вимір показників, що вивчаються, визначено математико-статистичні методи для обробки одержаних результатів емпіричного дослідження.

Створений «Тест-опитувальник діагностики екзистанційних ресурсів особистості» вимірює п'ять ключових екзистанційних ресурсів особистості (ресурс свободи, ресурс сенсу, ресурс милосердя, ресурс прийняття і ресурс віри). Конструкт авторського тест-опитувальника пройшов всі етапи психометричної перевірки, що включало: факторизацію шкал, доказ дискримінативності завдань опитувальника, надійності-гомогенності, буденної, конструктної, конкурентної валідності. Одержані результати засвідчили, що він може використовуватися не лише в наукових, але і в практичних цілях.

На підставі аналізу літератури, в якій наявна певна інформація про зв'язок екзистанційних ресурсів із різноманітними характеристиками особистості: типологічними особливостями (провідними тенденціями) (Н. В. Вишневська, К. В. Гавриловець, Л. М. Собчик та ін.), сенсожиттєвими, ціннісними орієнтаціями (Б. С. Братусь, А. Ленгле, Д. О. Леонтьєв, Р. Мэй, О. Б. Фанталова, О. М. Фіногенова, Е. Фромм, В. Франкл та ін.), самоактуалізацією, самоствавленням особистості (А. Маслоу, В. П. Москалець, К. Роджерс, В. А. Роменець, В. І. Слободчиков та ін.) було дібрано комплекс адекватних психодіагностичних методик, до якого увійшли: «Індивідуально-типологічний опитувальник» Л. М. Собчик, методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» О. Б. Фанталової, «Тест оцінки рівня самоактуалізації особистості» в модифікації Н. Ф. Каліної, «Тест-опитувальник самоствавлення» В. В. Століна, С. Р. Пантілеєва, «Тест життєстійкості» в модифікації Д. О. Леонтьєва, О. І. Рассказової, «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва, опитувальник «Заповіді блаженства» Г. О. Амінева, О. Г. Амінева.

На *діагностичному етапі* був запланований і проведений збір діагностичної інформації за всіма обраними психологічними методиками. В ході проведення діагностичної процедури для всіх респондентів було передбачено стандартизовані, комфортні умови проведення тестових випробувань. Такі дії забезпечили нівелювання погрішності помилок виміру результатів тестування.

На *математико-аналітичному етапі* здійснено математичний, статистичний і аналітичний аналіз одержаних емпіричних даних.

Математико-статистична обробка (кількісний аналіз) включав: а) математичний аналіз, спрямований на первинну обробку результатів діагностування; б) кореляційний аналіз, спрямований на виявлення тісноти і напрямів зв'язків компонентів екзистанційних ресурсів з показниками психологічної кризи і характеристик особистості; в) кластерний аналіз, спрямований на групування (кластерізацію) явищ, що вивчаються, зокрема порівнювались ієрархічні моделі, що згрупували психологічний простір екзистанційних ресурсів і характеристик особистості у групах респондентів із високим і низьким рівнем переживання психологічної кризи; г) статистичну перевірку про схожість і відмінність феноменів, що вивчаються, в регламентованих групах респондентів.

На *інтерпретаційному етапі* проведено психологічну інтерпретацію емпіричних результатів, сформульовано висновки. Аналітико-інтерпретаційна обробка результатів дослідження дозволила вивчити специфіку екзистанційних ресурсів та пов'язаних із їх показниками характеристик особистості в осіб, що відрізняються за рівнем переживання психологічної кризи. На цьому етапі також зіставлялися одержані емпіричні результати з даними, встановленими іншими дослідниками.

У третьому розділі «Результати емпіричного дослідження екзистанційних ресурсів у осіб з різним рівнем переживання психологічної кризи» подано емпіричні дані, що розкривають статистичні закономірності зв'язків екзистанційних ресурсів та показників психологічної кризи, індивідуально-психологічних характеристик особистості; результати диференціального аналізу, спрямованого на вивчення психологічних закономірностей у проявах екзистанційних ресурсів у осіб, які відрізняються рівнем переживання психологічної кризи, віком та деякими характеристиками особистості.

Виключно негативні тісні зв'язки встановлено між показниками екзистанційних ресурсів і психологічної кризи, що свідчить про зумовленість виникнення кризових переживань зубожінням екзистанційних ресурсів особистості.

Виявлено неоднозначні як позитивні, так і негативні зв'язки на високому рівні значущості ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$) між показниками екзистанційних ресурсів та індивідуально-психологічними характеристиками особистості: екстраверсія (висока соціальна активність), емотивність (емоційність), сензитивність (чутливість), контрольована агресивність, показниками самоактуалізації, самоставлення. Показники екзистанційних ресурсів виявили неоднозначні зв'язки з ціннісними орієнтаціями особистості. Найбільшу кількість позитивних зв'язків встановлено між термінальними цінностями і показником «ресурс прийняття», негативно пов'язана зі всіма показниками екзистанційних ресурсів така цінність, як «матеріально-забезпечене життя».

Застосований агломеративний метод кластерного аналізу дозволив побудувати три моделі ієрархічних структур взаємозв'язків за всіма показниками, що вивчаються (окремо на загальній вибірці респондентів, на

вибірці респондентів, що переживають і не переживають психологічну кризу). Одержані емпіричні моделі демонструють структурну організацію і закономірності в утворенні зв'язків між екзистанційними ресурсами та психологічними характеристиками особистості.

Модель, що побудована на вибірці респондентів, які не переживають психологічну кризу, подано на рисунку 1.

Подана структура містить два кластери: «ресурси свободи, милосердя, прийняття, віри» і «ресурс сенсу», що утворюють тісні зв'язки з 28 показниками особистості. Так, об'єднані чотири ресурси першого кластера, групуються з такими 14 показниками особистості: шкалами самоствавлення (самоповага і саморозуміння), зі шкалами самоактуалізації (орієнтація у часі, потреба в пізнанні, цінності, креативність, загальний показник самоактуалізації), з усіма показниками життєстійкості (цілі життя, залученість, контроль, прийняття ризику) та показниками провідних тенденцій (ригідність і екстраверсія) і термінальною цінністю «здоров'я».

У другому кластері ресурс сенсу групується з 14 показниками особистості, а саме: практично зі всіма шкалами самоствавлення (самоінтерес, самосприйняття, глобальне самоствавлення до «Я», аутосимпатія, самовпевненість, самокерівництво), з показниками сенсожиттєвих орієнтацій (цілі в житті, локус контролю «Я», результативність життя, процес життя, усвідомленість життя) і показником термінальних цінностей «щасливе сімейне життя».

Одержані дані вказують на змістову наповненість кожного із кластерів, їх тісний зв'язок між собою, що свідчить про внутрішню цілісність, збалансованість аналізованих екзистанційних ресурсів та індивідуально-психологічних характеристик особистості, що не переживає кризу.

Модель, що побудована на вибірці респондентів, які переживають психологічну кризу, подано на рисунку 2.

Презентована модель містить три кластери: «ресурс свободи», «ресурси сенсу, милосердя і віри», «ресурс прийняття», що утворюють зв'язки з 9 показниками особистості. У першому кластері, ресурс свободи групується зі 6 шкалами сенсожиттєвих орієнтацій (локус контролю - Я, локус контролю – життя, цілі в житті, процес життя, результативність життя, усвідомленість життя). У другому кластері об'єднані три ресурси, що демонструють зв'язки тільки з показником цінності «щасливе сімейне життя». Ресурс прийняття, який складає третій кластер, пов'язаний із двома показниками: самоактуалізація (орієнтація в часі) і самоствавлення (самокерівництво).

Одержані результати вказують на змістову бідність кожного з аналізованих кластерів, їх віддаленість один від одного, що свідчить про повне розбалансування аналізованих екзистанційних ресурсів та індивідуально-психологічних характеристик особистості, що переживає кризу.

Відтак, одержані дані емпіричних моделей свідчать про відмінності структурної організації та змістового наповнення екзистанційних ресурсів і

характеристик особистості, що супроводжують їх, у групах респондентів, які різняться за рівнем переживання психологічної кризи.

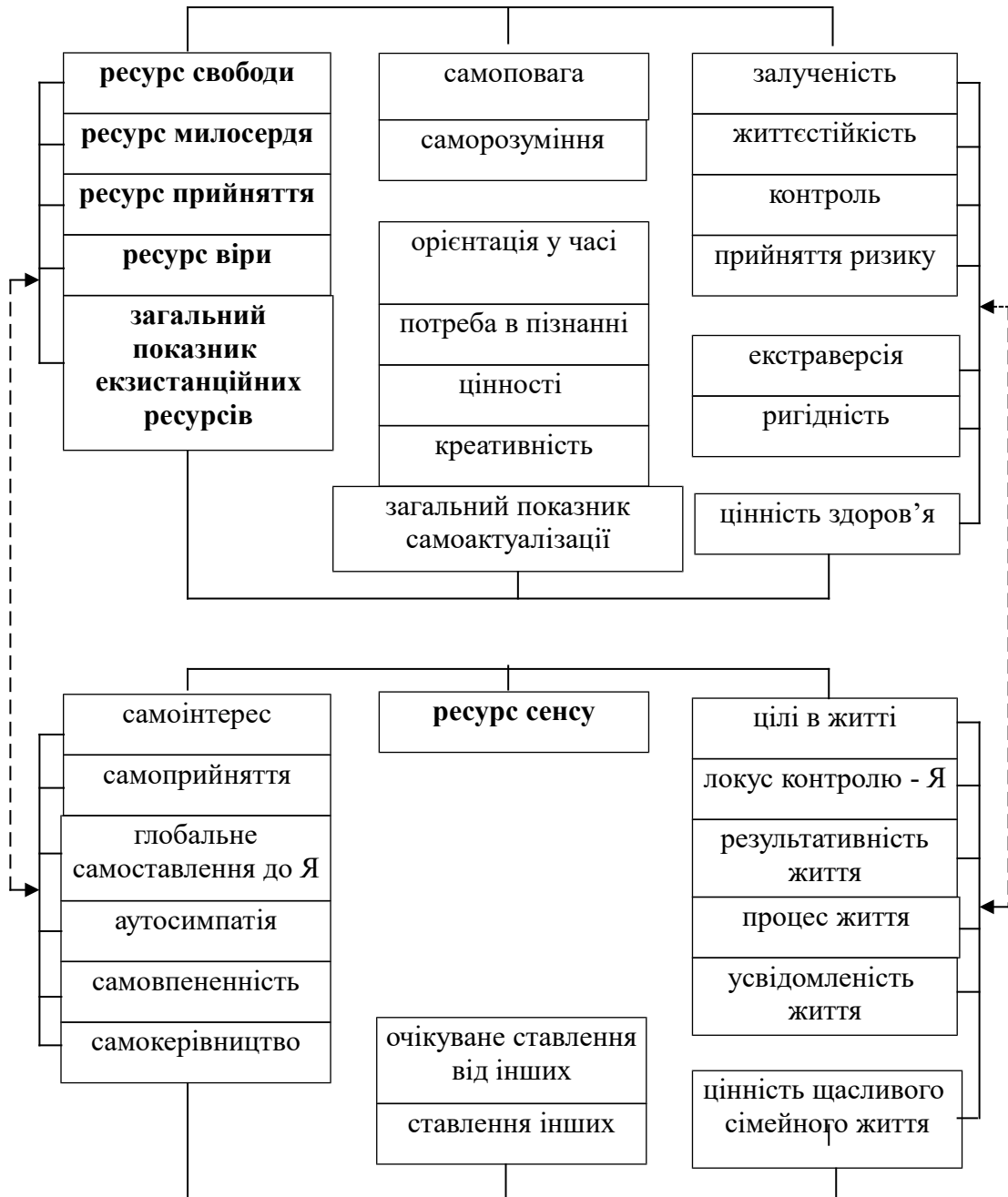

Рис. 1. Структура взаємозв'язків екзистанційних ресурсів з характеристиками особистості у групі респондентів, які не переживають психологічну кризу

Примітка: 1) $n=88$ респондентів; 2) $\longrightarrow$ зв'язки на відстані 0,2 одиниць; 3) $\dashrightarrow$ зв'язки на відстані 0,4 одиниць.

Система ресурсів у групі психологічно благополучних респондентів відрізняється внутрішньою цілісністю, збалансованістю, широтою зв'язків із характеристиками, що представляють потребу в пізнанні сенсу і призначення свого існування у світі, трансцендентальні потреби. Виявлена кластерна

структура екзистанційних ресурсів у групі психологічно неблагополучних респондентів відбиває внутрішній світ (світовідчуття) особистості у кризі, вказує на втрату цілісності сприйняття світу і себе під час кризових переживань, відторгнення (неприйняття) дійсності, блокування сенсожиттєвих орієнтацій, неможливість реалізації власних сенсів і досягнення життєвих цілей.

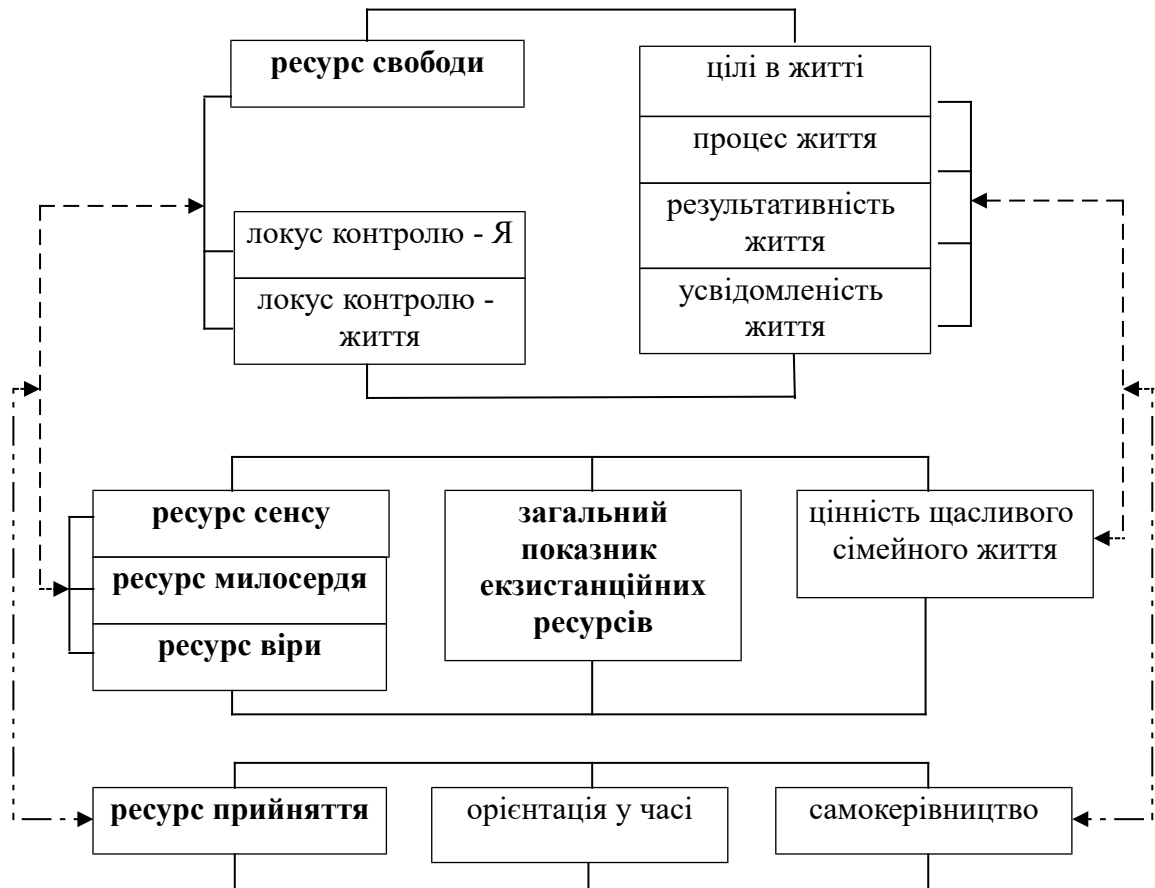

Рис. 2. Структура взаємозв'язків екзистанційних ресурсів з характеристиками особистості у групі респондентів, які переживають психологічну кризу

Примітка: 1) $n=89$ респондентів; 2) $\longrightarrow$ зв'язки на відстані 0,2 одиниць, 3) $-\ - - \blacktriangleright$ зв'язки на відстані 0,8 одиниць; 4) $- \cdot - \blacktriangleright$ зв'язки на відстані 1,0 одиниць.

Диференціальний аналіз дозволив виявити специфіку прояву екзистанційних ресурсів особистості у групах респондентів із різними рівнями переживання психологічної кризи. До першої групи потрапили респонденти з максимальним рівнем переживання кризи та мінімальними значеннями екзистанційних ресурсів ($K_{\max}-EP_{\min}$). До другої групи – респонденти з мінімальним рівнем переживання кризи та максимальними значеннями екзистанційних ресурсів ($K_{\min}-EP_{\max}$).

Встановлено, що в першій групі респондентів на тлі низьких значень екзистанційних ресурсів домінувальним з них є «віра», у другій групі респондентів на тлі високих значень екзистанційних ресурсів домінує «прийняття», «милосердя», «свобода». Одержані дані вказують на те, що в кризі людина інтуїтивно повертається до архаїчних корінь, пов'язаних із такими духовними цінностями, як віра у краще, у врівноваженому стані вона готова пробачити людську недосконалість, дарувати любов й допомогу.

Дослідження психологічних характеристик представників визначених груп показало, що у респондентів групи $K_{min}-E_{Pmax}$ відзначається комплекс типологічних властивостей, що формує «сильний» гіпертимний тип особистості. Вони відрізняються позитивним ставленням до свого «Я», що виявляється в саморозумінні, аутосимпатії, самоінтересі, самоприйнятті. Їм притаманні цінності самоактуалізації, потреба в пізнанні і креативність. Для них важливими є цінності щасливого сімейного життя, любові і здоров'я. Переживання внутрішнього конфлікту для цієї групи респондентів характерні в тих самих трьох сферах. Внутрішній вакуум вони переживають у сфері: цікава робота. Отже, психологічно стабільна особистість прагне до задоволення своїх духовних потреб, реалізацію яких забезпечують розвинені екзистанційні ресурси.

Для групи респондентів із максимальним рівнем переживання кризи та мінімальними значеннями екзистанційних ресурсів ($K_{max}-E_{Pmin}$) притаманний комплекс типологічних властивостей, що формує «слабкий» гіпотимний тип особистості. Характерними особливостями в системі самоставлення цих респондентів є помірно-критичне ставлення до себе в поєднанні з підвищеним самоінтересом, оскільки кризові переживання стають моментом зустрічі з собою справжнім. У контексті вивчення потреб до самоактуалізації з'ясувалося, що кризові переживання ламають, спустошують особистість, екзистанційні ресурси, які тануть, не можуть забезпечити їй активність у досягненні вищих духовних потреб. Привабливими для цих осіб цінностями є: щасливе сімейне життя, здоров'я, любов. Переживання внутрішнього конфлікту характерні у сферах: здоров'я, щасливе сімейне життя, матеріально-забезпечене життя і любов. Внутрішній вакуум вони переживають у сферах: краса природи і мистецтва, активне, діяльне життя, пізнання, цікава робота.

Виявлена наявність однаково привабливих цінностей (сімейне життя, любов і здоров'я) та сфери переживання внутрішнього конфлікту і вакууму (сімейне життя, любов і здоров'я, цікава робота) у респондентів свідчить про їх соціально-значущий характер у життєдіяльності особистості. Натомість, для респондентів, які не переживають кризу, ці цінності стають джерелом для розкриття екзистанційних ресурсів, невід'ємною умовою саморозвитку людини як особистості, показником повноти і соціальної значимості її індивідуального життя. Для респондентів, які переживають кризу, навпаки, вони стають причиною для переживання внутрішнього конфлікту, мотиваційного вакууму, втратою екзистанційних ресурсів, ідентичності, внутрішньої позиції, життєвих орієнтирів.

Результати дослідження виявили, що наявність, актуалізація і накопичення або «консервація» екзистанційних ресурсів є специфічними для конкретного вікового періоду розвитку особистості. Результати вираженості екзистанційних ресурсів у осіб різного віку, що переживають та не переживають психологічну кризу, подано на рисунку 3.

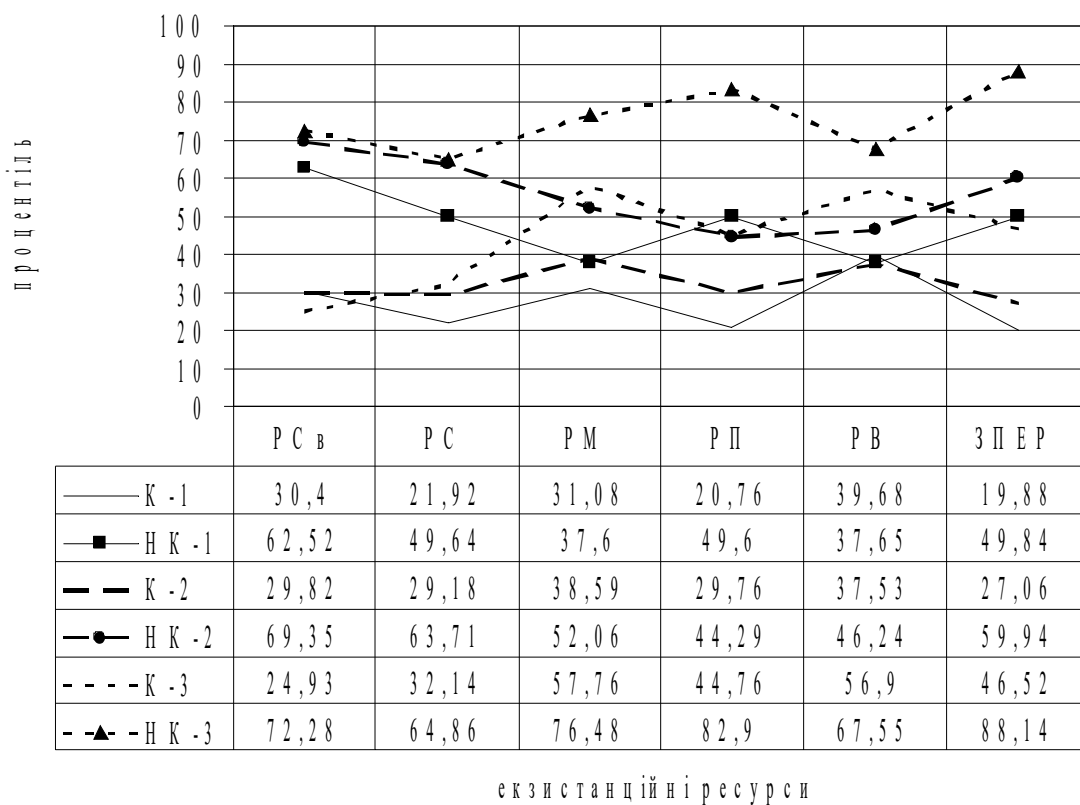

Рис. 3. Профілі екзистанційних ресурсів у осіб різного віку, що переживають та не переживають психологічну кризу

Примітка: 1) К-1 – група респондентів 18-19 років з високим рівнем переживання психологічної кризи; НК-1 – група респондентів 18-19 років із низьким рівнем переживання психологічної кризи; 2) К-2 – група респондентів 20-25 років із високим рівнем переживання психологічної кризи; НК-2 – група респондентів 20-25 років із низьким рівнем переживання психологічної кризи; 3) К-3 – група респондентів 20-25 років із високим рівнем переживання психологічної кризи; НК-3 – група респондентів 26-50 років із низьким рівнем переживання психологічної кризи; 4) РСв – ресурс свободи, РС – ресурс сенсу, РМ – ресурс милосердя, РП – ресурс прийняття, РВ – ресурс віри, ЗПЕР – загальний показник екзистанційних ресурсів.

Встановлено, що в респондентів, які не переживають психологічну кризу, в молодому віці (18-20 років) провідним ресурсом є «свобода» (РСв), в дорослому віці (20-25 років) – «свобода» (РСв) і «сенс» (РС), (26-50 років) –

«прийняття» (РП) і «милосердя» (РМ). У осіб, що переживають психологічну кризу, наявні два універсальні екзистанційні ресурси, які є провідними під час переживання кризи в будь-якому віці – це «милосердя» (РМ) і «віра» (РВ). Крім того, в респондентів цієї групи (18-19 років) задіяним ще є ресурс «свобода» (РСв).

Отже, результати, одержані у трьох вікових вибірках респондентів, переконливо доводять, що екзистанційні ресурси є динамічними утвореннями (конструктами), вони змінюються у процесі накопичення життєвого досвіду особистості.

На підставі узагальнення теоретичного та емпіричного досвіду розроблені рекомендації щодо використання екзистанційних ресурсів особистості у процесі подолання психологічної кризи. Під час розробки рекомендацій урахувались основні екзистанційні принципи процесу взаємодії психолога-консультанта з особистістю, яка переживає психологічну кризу. Основною метою в ході проведення кризової інтервенції стає відновлення виснажених екзистанційних ресурсів, підведення особистості до усвідомлення необхідності у використанні цих ресурсів для подолання кризи. До рекомендованого комплексу включено метод бесіди (або «сократівський метод») і прийоми, що спрямовані на розширення знань про феномен кожного з ресурсів (свободи, сенсу, милосердя, прийняття, віри).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено дослідження екзистанційних ресурсів особистості, що переживає психологічну кризу, з позицій екзистанційно-гуманістичного і диференціально-психологічного підходів. У роботі уточнено поняття «екзистанційні ресурси особистості»; визначено компонентний склад екзистанційних ресурсів як цілісної системи, емпірично досліджено їх специфіку залежно від рівня переживання психологічної кризи.

1. Теоретико-методологічний аналіз психологічної літератури з обраної проблеми засвідчив, що дослідження психологічних ресурсів особистості здійснюється в контексті теорій подолання, адаптації, змін особистості, яка переживає кризу. Ресурси, що беруть участь у цих процесах, відносять до вищого ціннісно-смиислового, духовно-морального виміру особистості, що визначає світоглядну позицію і спосіб існування людини. Цей вимір у літературі визначають як екзистанційний. Прояви екзистенціальної сфери особистості, що виступають засобами досягнення життєвої мети та забезпечують специфічні форми саморегуляції й адаптації, можна розглядати як її екзистанційні ресурси.

2. Узагальнення даних, поданих у теоретико-емпіричних дослідженнях із проблеми та психотерапевтичних практиках, дозволило визначити екзистанційні ресурси особистості як систему взаємопов'язаних компонентів, з-поміж яких ключовими є: свобода, сенс, милосердя, прийняття, віра та ін. Саме ці компоненти виявляються в переживанні психологічної кризи та зумовлюють особливості її подолання. Певне поєднання цих складових

відображає індивідуально-психологічну специфіку проявів екзистанційних ресурсів особистості у кризі.

Система складових екзистанційних ресурсів особистості пов'язана із представленими у свідомості людини цінностями, сенсами, потребами, а також із самостваленням та властивостями особистості, які, у свою чергу, розглядаються як джерела екзистанційних ресурсів.

3. Розроблено програму емпіричного дослідження і впроваджено систему психодіагностичних методів і процедур обробки та інтерпретації даних, спрямованих на вивчення специфіки екзистанційних ресурсів особистості та її психологічних характеристик у осіб із різним рівнем переживання психологічної кризи.

Для діагностики екзистанційних ресурсів особистості відповідно до вимог психометрики у співавторстві розроблено «Тест-опитувальник діагностики екзистенціальних ресурсів особистості»; результати апробації методики показали високий рівень надійності, валідності, дискримінативності, що дозволяє використовувати її в наукових і практичних цілях.

4. Виявлено кореляційні зв'язки між показниками екзистанційних ресурсів і психологічної кризи, а також із різними характеристиками особистості. Встановлено зворотню залежність між показниками екзистанційних ресурсів та психологічної кризи.

Неоднозначні зв'язки, одержані між показниками екзистанційних ресурсів і показниками сенсожиттєвих, ціннісних орієнтацій, самоствалення, потреби в самоактуалізації, провідних тенденцій особистості, свідчать про їх складність і багатогранність. Одержані внаслідок кластерного аналізу ієрархічні структури цих взаємозв'язків окремо у вибірках респондентів з високим та низьким рівнем переживання психологічної кризи відрізняються за складністю, міжкластерною дистанцією, тісністю зв'язків у кластерах та кількістю показників, що до них входять. Система екзистанційних ресурсів групи респондентів, які не переживають психологічну кризу, характеризується збалансованістю, інтегрованістю, цілісністю, відновлюваністю за рахунок тісного зв'язку з ціннісно-сміисловою, мотиваційно-потребовою сферою, самосвідомістю людини. Екзистанційні ресурси групи респондентів, що переживають психологічну кризу роз'єднані, збіднені через порушення зв'язків із характеристиками особистості, що виступають їх джерелами. Такі респонденти стикаються з обмеженістю можливостей подолання кризи, варіантів виходу з неї, надмірною локалізацією окремих екзистанційних ресурсів, яка втілюється у виборі або спрямованості на людей, пошуку соціальної підтримки (прийняття), або автономізації, відсторонення (свобода), або звертання до релігійно-світоглядних джерел (віра, милосердя, сенс).

5. За допомогою якісного аналізу встановлено, що характерними особливостями для особистості, що не переживає психологічну кризу, є висока вираженість екзистанційних ресурсів особистості, провідними з-поміж яких є «прийняття», «милосердя», «свобода». Їм притаманні соціальна активність,

висока потреба в самоактуалізації, позитивне ставлення до себе, домінування таких ціннісних орієнтацій, як щасливе сімейне життя, любов і здоров'я.

Підтверджено, що гострота переживання психологічної кризи призводить до виснаження запасу екзистанційних ресурсів на тлі відносної вираженості ресурсу віри. В такому стані особистість характеризується емоційною напруженістю, внутрішньою дисгармонійністю, помірно-критичним ставленням до себе, зниженням самоактуалізаційних потенцій, орієнтацією на цінність щасливого сімейного життя, здоров'я, любові.

6. Виявлено, що конкретний вік стає періодом для домінування певних екзистанційних ресурсів. Так, для молодих людей 18-20 років провідним ресурсом є свобода; для дорослих людей 20-25 років - ресурс свободи і сенсу; для дорослих і зрілих людей 26-50 років - ресурс прийняття і милосердя. Виявлено два універсальні екзистанційні ресурси, які є провідними під час переживання кризи в будь-якому віці – це ресурс милосердя і ресурс віри.

7. Розроблено рекомендації щодо використання екзистанційних ресурсів особистості у процесі подолання психологічної кризи. Рекомендації містять комплекс прийомів, що спрямовані на розкриття і накопичення конкретного екзистанційного ресурсу особистості (свободи, сенсу, прийняття, милосердя і віри) в кризі. Зміст і характер поданого комплексу спрямовує особистість на усвідомлення необхідності у використанні цих ресурсів для подолання кризи.

Проведене дослідження не охоплює все коло актуальних питань, що стосуються проблеми екзистанційних ресурсів особистості у кризі. Перспективними уявляються дослідження, що стосуються поширення та вивчення компонентного складу екзистанційних ресурсів особистості, зокрема таких, як надія, любов, самореалізація та ін., пошук зв'язків із безсвідомою сферою особистості, з іншими ресурсами особистості, розробка програми корекції екзистанційних ресурсів особистості, яка переживає кризові стани в різних сферах життєдіяльності.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Рязанцева Е. Ю. Проблема исследования ресурсов личности в психологической науке / Е.Ю. Рязанцева, И.В. Брынза // Актуальні проблеми психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка: зб. наук. праць [за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі]. – Київ-Ніжин, 2008. – Т. 10. – Вип. 6. – С.126-130.

2. Рязанцева Е. Ю. Совладающее поведение у лиц с разным уровнем выраженности психологического кризиса / Е. Ю. Рязанцева // Наука і освіта. – 2009. – № 6. – С. 129 — 133.

3. Рязанцева Е. Ю. Особенности проявления экзистенциальных ресурсов у лиц с разным уровнем переживания психологического кризиса / Е.Ю. Рязанцева // Вісник Одеського національного університету імені І.І.Мечникова: зб. наук. пр. – Серія. Психологія. – Одеса, 2009. – Т. 14. – Вип. 17. – С. 388-396.

4. Рязанцева О. Ю. До проблеми діагностики екзистенціальних ресурсів особистості / О. Ю. Рязанцева, І. В. Брынза // Проблеми загальної та

педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2010. – Т. XII. – Ч. 3. – С. 66-74.

5. Рязанцева О. Ю. Сенс як екзистанційний ресурс особистості / О. Ю. Рязанцева // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Психологія: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 36. – С. 136-148.

6. Рязанцева О. Ю. Свобода як екзистанційний ресурс особистості / О.Ю. Рязанцева // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка [за ред. С.Д. Максименка]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 7. – Вип. 23. – С. 204-208.

7. Рязанцева Е. Ю. Актуализация экзистенциальных ресурсов у лиц с разным уровнем выраженности психологического кризиса / Е. Ю. Рязанцева // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса, 2010. – № 11-12. – С. 112-121.

8. Рязанцева Е. Ю. Милосердие как экзистенциальный ресурс личности /Е. Ю. Рязанцева // Вісник Одеського національного університету: зб. наук. пр. – Серія: Психологія. – Одеса, 2010. – Т. 15. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 111-119.

9. Рязанцева Е. Ю. Принятие как экзистенциальный ресурс личности // Наука і освіта. – 2011. – № 3/LXXXXIX. – С. 75-79.

10. Рязанцева О. Ю. Вера как экзистенциальный ресурс личности в преодолении кризиса / Е.Ю. Рязанцева // Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості : зб. наук. праць [за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі]. – К., 2011. – Т. 11. – Вип. 4. – Ч. 2. – С. 218-225.

11. Тест-опитувальник “Діагностика екзистанційних ресурсів особистості” / І. В. Бринза, О. Ю. Рязанцева. – № 34302 від 29.07.2010.

12. Рязанцева Е. Ю. Ресурсы изменений личности: психотерапевтический аспект: матеріали конф. молодих науковців „Розквітання” [“Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості”], (Одеса, 26 квітня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2008. – С. 129-131.

13. Рязанцева Е. Ю. Соотношение показателей экзистенциальных ресурсов личности и психологического кризиса : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців [“Проблеми психологічної адаптації особистості в різних видах життєдіяльності”], (Одеса, 13 квітня 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Південноукраїнський державний педагогічний університет ім.К.Д. Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2009. – С. 258-261.

14. Рязанцева Е. Ю. Взаимосвязь экзистенциальных ресурсов и ценностных ориентаций личности в юношеском возрасте: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців [“Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості”], (Одеса, 30 квітня 2009 р.) / М-во освіти і науки України, ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса: СМІЛ, 2009. – С. 36-38.

15. Рязанцева Е. Ю. Специфика экзистенциальных ресурсов у личности в кризисе : материалы научн. конф. «Ананьевские чтения–2009: Современная психология: методология, парадигмы, теории» [“Методологический анализ теорий, исследований и практики в различных областях психологии”], (Санкт-Петербург, 20-22 октября 2009 г.) – Спб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2009. – Вып. 2. – С. 429-430.

16. Рязанцева Е. Ю. Раскрытие ресурса свободы у лиц, переживающих психологический кризис : материалы Всерос. научно-практич. конф. по экзистенциальной психологии [под ред. Д.А.Леонтьева], (Москва, 4-5 мая 2010 г.). – М.: Смысл, 2010. – С. 165-167.

17. Рязанцева О. Ю. Вимірювання екзистенційних ресурсів особистості: матеріали II Всеукр. психол. конгресу, присвяч. 110 річниці від дня народження Г.С. Костюка (Київ, 19-21 квітня 2010 р.). – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – Т. II. – С. 280-282.

18. Рязанцева Е. Ю. Раскрытие ресурса смысла у личности, переживающей психологический кризис : материалы IV Бехтеревской психологической конференции, посвящ. 125-летию открытия первой психол. лаборатории [“Бехтерев В.М. и современная психология”], (Казань, 13-15 сентября 2010 г.). – Казань: Изд-во "Отечество", 2010. – Т. I. – Вып. 4. – С. 245-252.

АНОТАЦІЯ

Рязанцева О. Ю. Екзистенційні ресурси осіб, що переживають психологічну кризу. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01. - загальна психологія, історія психології. - Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2012.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичний і емпіричний аналіз індивідуально-психологічних особливостей екзистенційних ресурсів особистості, яка переживає психологічну кризу. Встановлено, що екзистенційні ресурси особистості розкриваються в суб'єктивній позиції відносно екзистенційних даностей, з-поміж яких ключовими є: свобода, сенс, милосердя, прийняття, віра та ін. При зіткненні людини з кризовими явищами саме ці позиції забезпечують можливість їх подолання.

Для діагностики екзистенційних ресурсів у співавторстві з науковим керівником було розроблено «Тест-опитувальник діагностики екзистенційних ресурсів особистості».

За результатами кореляційного та кластерного аналізу було виявлено зв'язки між показниками екзистенційних ресурсів, психологічної кризи та характеристиками особистості, досліджено їх ієрархічну структуру. Вивчено індивідуально-психологічні прояви екзистенційних ресурсів особистості, а також інтегральні психологічні характеристики осіб, що різняться за рівнями переживання психологічної кризи та наявності екзистенційних ресурсів

особистості. Встановлено вікові особливості у прояві екзистанційних ресурсів особистості залежно від рівня переживання кризи.

Ключові слова: екзистанційні ресурси особистості, психологічна криза, ресурс свободи, ресурс сенсу, ресурс милосердя, ресурс прийняття, ресурс віри.

АННОТАЦІЯ

Рязанцева Е. Ю. Екзистенціальні ресурси лиц, переживаючих психологічний кризис. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01. – общая психология, история психологии. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2012.

В диссертационном исследовании осуществлен теоретический и эмпирический анализ индивидуально-психологических особенностей экзистенциальных ресурсов личности, переживающей психологический кризис. Содержательно экзистенциальные ресурсы раскрываются в субъективной позиции личности относительно экзистенциальных данностей, среди которых ключевыми являются: свобода, смысл, милосердие, принятие, вера и др. При столкновении человека с кризисными явлениями именно эти позиции обеспечивают возможность их преодоления.

Для диагностики экзистенциальных ресурсов в соавторстве с научным руководителем была разработана оригинальная методика «Тест-опросник диагностики экзистенциальных ресурсов личности». Результаты апробации тест-опросника показали, что он является психометрически эффективным психодиагностическим инструментом, который измеряет пять ключевых экзистенциальных ресурсов личности (ресурс свободы, ресурс смысла, ресурс милосердия, ресурс принятия и ресурс веры) и может использоваться не только в научных, но и в практических целях.

В результате проведения корреляционного и кластерного анализа было установлено наличие связей между показателями экзистенциальных ресурсов и показателями ведущих тенденций, потребностью в самоактуализации, самоотношением, системой ценностных и смысложизненных ориентаций личности, структурным разрешением которых стала иерархическая модель.

Дифференциальный анализ позволил выявить и изучить специфику экзистенциальных ресурсов у лиц с разным уровнем переживания психологического кризиса. Установлено, что особенности в проявлении экзистенциальных ресурсов обусловлены уровнем переживания кризиса, определенным спектром характеристик личности и возрастными особенностями. Острота переживания психологического кризиса приводит к разбалансированию экзистенциальных ресурсов, к их истощению и, наоборот, отсутствие кризисных переживаний - к сбалансированности и накоплению экзистенциальных ресурсов. Характерными особенностями для личности, которая не переживает психологический кризис являются: высокая выраженность экзистенциальных ресурсов, высокая потребность в самоактуализации, позитивное отношение к себе, ценностные ориентации на

счастливую семейную жизнь, любовь и здоровье. Для личности в кризисе - низкая выраженность экзистенциальных ресурсов, в пределах нормы потребность в самоактуализации, умеренно-критическое отношение к себе, ориентация на ценность счастливой семейной жизни, здоровье и любви.

Показано, что конкретный возраст становится периодом доминирования определенных экзистенциальных ресурсов. Для молодых людей в возрасте 18-20 лет ведущим ресурсом является свобода; для взрослых людей 20-25 лет - ресурс свободы и смысла; для взрослых и зрелых людей 26-50 лет - ресурс принятия и милосердия. Установлены два универсальных экзистенциальных ресурса, которые являются ведущими при переживании кризиса в любом возрасте, - это ресурс милосердия и ресурс веры.

Ключевые слова: экзистенциальные ресурсы личности, психологический кризис, ресурс свободы, ресурс смысла, ресурс принятия, ресурс милосердия, ресурс веры.

SUMMARY

Ryazantseva O. Y. Existential resources of persons who experience a psychological crisis. - Manuscript.

Dissertation to qualify for the Candidate of Psychological Sciences academic Degree in speciality 19.00.01. - General Psychology, History of Psychology. - State Establishment of South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Odessa, 2012.

In the dissertation research the theoretical and empiric analysis of individually-psychological traits of personality who experiences a psychological crisis is carried out. Existential resources open meaningfully up in subjective attitude of personality towards existential data, among which the key ones are: freedom, sense, mercy, acceptance, faith and other. As a person faces crisis these positions in particular provide ability to cope with such occurrences.

In the aim of existential resources diagnostics the Personality Existential Resources Questionnaire was worked out in collaboration with Supervisor.

In the result of correlation and cluster analysis, statistical links between indexes of existential resources and psychological crisis and personality traits were defined; that structurally resulted in the hierarchical model. The individually-psychological expression of the personality existential resources, and also integral psychological characteristics of persons with different levels of psychological crisis experience and presence of personality existential resources, are studied. Age-related particularities of existential resources expression depending on crisis experience level have been found.

Key-words: personality existential resources, psychological crisis, resources of freedom, sense, mercy, acceptance, faith.